

İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi

The Advantures of Islamic Women from Ideological Objectivity to Political Action: The Perception of Women in Islamic Thought

Mehmet Ali MERT¹

*Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of International Relations*

ABSTRACT

This study aims to examine woman's position in Islamic journals through the lenses of identity formation and the changing of attitudes to women's issues. Focusing primarily on discussions on women's issues in Islamic publications such as "Kadın ve Aile", "Bizim Aile", "Kadın Kimliği", "Yörünge" journals, and "Milli Gazete" newspaper. The paper analyses how these publications presented distinct outlooks on women's identity and their place in society. The study consists of three parts. Firstly, the historical condition of women in Turkey is examined, encompassing the Ottoman heritage. Secondly, Islamic journals focusing on women's affairs are scrutinised. In this context, two different approaches are identified: traditionality and the rejection of men's dominance. Lastly, women's participation in the public sphere is considered. In this regard, the changing attitudes of Islamic women are analysed. As a result, it is concluded that the feminist wave that surrounded Turkey in the 1980's shifted the political language around the discussions related to Islamic women.

Key Words: Islamic Women, public sphere, Islamic movements, Islamic journals

RESEARCH ARTICLE

Received: 25.03.2020

*Revision received:
11.05.2020*

Accepted: 11.05.2020

*Published online:
26.05.2020*

¹ Corresponding author:

Dr.

mehmetali.mert@erdogan.edu.tr

Orcid: 0000-0002-1436-7888

Türkiye’de İslamcı Kadının İdeolojik Nesnellikten Siyasal Aktörlüğe Serüveni: İslamcı Düşüncede Kadın Algısı

Mehmet Ali MERT¹

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ÖZ

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Bu çalışmanın konusu, İslamcı yayınların kadın kimliğine yönelik söylemi ve bu konuda yaşanan dönüşümdür. Bu çerçevede “Kadın ve Aile”, “Bizim Aile”, “Kadın Kimliği” ve “Yörünge” dergisi ile “Milli Gazete” içerisinde bu alanla ilgili yayınlar ve İslamcı hareket içerisinde özellikle üst düzey temsilcilerin açıklamalarını içeren materyaller analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde, Türkiye’de kadın hareketinin Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tevarus eden gelişim süreci açıklanmış; kadın konusunun ideolojilerin nesnesi haline gelişine vurgu yapılmıştır. Sonraki bölümde, kadın konusunda yayın yapan İslamcı dergiler analize tabi tutulmuştur. Burada biri geleneksel diğeri ise mücadeleci olmak üzere iki farklı yaklaşımın olduğu ortaya konulmuştur. Son bölümde ise, kadının siyasal alana çıkışı merkeze alınarak İslamcıların bu alanda kadına biçtikleri rol ve kadınların bu yaklaşım karşısındaki tutumu yaşanan dönüşüm çerçevesinde ele alınmıştır. Sonuç olarak, 1980 sonrası Türkiye’yi çevreleyen feminist dalga kadına yönelik tutumda İslamcıların siyasal dilini değiştirmiştir. Bu dönemde İslamcı hareket içerisinde bağımsız kadın anlayışının gelişmeye başladığı tespit edilmiştir.

*Alınma Tarihi:
25.03.2020
Düzeltilmiş hali alınma
tarihi: 11.05.2020
Kabul edilme tarihi:
11.05.2020
Çevrimiçi yayınlanma
tarihi: 26.05.2020*

Anahtar Kelimeler: İslamcı kadın, kamusal alan, İslamcı hareketler, İslamcı dergi

¹ Sorumlu yazar iletişim bilgileri:

Dr.

mehmetali.mert@erdogan.edu.tr

Orcid: 0000-0002-1436-7888

Giriş

Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde kadın konusu siyasi mücadele arenasında daima gündemde olan bir konu olmuştur. Kadın konusu, özellikle geçtiğimiz yüzyılın başından beri farklı ideolojik yönelimler arasında süregelen çatışmanın ana eksenlerinden birini oluşturması açısından ön planda kalmaya devam etmiştir. İslami hareketlerin Türk siyasetinin aktörü haline gelmeleri İslamcı kadınların da kamusal alana çıkışını beraberinde getirmiştir. Ancak İslamcı kadınların bağımsız bir kimlik oluşturmaları süreç içerisinde gerçekleşebilmiştir. İslamcı hareketler içerisinde kadınların statüsüne yönelik bakış açısını belirleyen en önemli unsurun geleneksel değerler ve İslâmî tavır olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Esasında bu faktörler Türkiye’nin modernleşme serüveninde kadın konusuna yaklaşımın belirleyici unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de gelişen kadın hareketleri bu değerlere yönelik radikal bir itirazı temsil ederken seküler ve İslamcı ideolojiler arasındaki mücadelenin nesnesi haline gelmiş olan İslamcı kadınların serüveni daha çok bu geleneksel ve dinsel değerlerden kopmadan kamusal alanda kadın olarak varlık imkânı arayışı şeklinde cereyan etmiştir.

İslami kesimde yer alan kadınlar geleneksel toplumsal düzenin korunması adına geleneksel rollerine bağlı kalmaları yönünde İslami hareketlerin sert reaksiyonlarına maruz kalmışlardır. Ancak 1980 sonrası dönemin yeni politik ortamı tüm kadınlar için olduğu gibi İslamcı kadınlar için de sosyal alana daha fazla katılım olanağı doğurmuştur. İslamcı kadınlar bu dönemde özellikle İslami cemaat ve siyasal grupların çıkarmış oldukları dergi ve gazetelerin köşelerinden başlayarak kamusal alanda varlık gösterme imkânı elde etmişlerdir. İslamcı kadının ev içi işlerden sorumlu sayılması ve bağımsız bir gelire sahip olamamaları ev dışında etkin olmalarının önündeki engellerin başında gelmekteydi. Ancak, sınırlayıcı unsurlar İslamcı kadınların eğitim alanına yönelmesi ile büyük oranda aşılmaya başlanmıştır. Sosyal alanda daha fazla boy göstermeye başlayan dindar kadın, İslami camiada üniversitedeki başörtüsü sorunundan sonra başka bir sorunsal olarak ortaya çıkmıştır. İslamcı kadınların başörtüsü sembolü etrafında yoğunlaşması ve bu sembolün onlara kazandırdığı dinamik beraberinde geleneksel kadın rolünü sorgulamasını getirmiştir.

İslamcı kadınlar hemcinslerine yönelik dernek ve vakıf faaliyetleri yanında kendi bakış açılarını yansıtan çeşitli yayınlar yapmışlardır. Büyük oranda kadın dergileri üzerinden faaliyet gösteren bu yayınlar daha çok aile ve kadının İslam’daki konumunu ele alıp bunun dışında kalan yaklaşımları eleştiren bir yayın politikası takip etmişlerdir. Ancak bunların da kendi içlerinde birçok alanda farklı yaklaşım sergiledikleri gözlemlenmiştir. Buradan hareketle temelde iki farklı tutumun ortaya çıktığı söylenebilir. Birincisi geleneksel değerlere koşulsuz bağlılığını sürdüren ve inisiyatifli lider ve önder olarak gördükleri otoritelere devreden cemaatçi yaklaşımı temsil ederken ikincisi geleneksel olarak kadınlara biçilmiş rolleri sorgulamak suretiyle kamusal alanda görünürlük kazanma mücadelesine girişen kadın tipinin simgesi olmuştur. İslamcı kadınların rol aldığı dergilerde bu iki yaklaşımın farklı versiyonlarının görünümü sergilenmektedir. Bu iki İslamcı kadın tipinden pasif olanı siyaset alanında sadece oy potansiyeli varlığı olarak görülürken aktif olan kesim ise aile dışında sosyal ve siyasal alanda aktif rol almaya başlamıştır.

Bu çalışma, bir literatür incelemesidir. İhtiyaç duyulan bilgiler ikincil veriler tekniği yoluyla elde edilmiştir. Bu çerçevede çalışmanın amacına uygun olarak İslam ve kadın konusu ile ilgili yayınlar taranmak suretiyle gruplandırılmaya tabi tutulmuştur. Bu çalışmanın konusuna uygun olduğu düşünülen yayınlar ayrı olarak tasnif edilerek, araştırmanın konusu ve amacı bakımından yeterli örneklem oluşturduğu değerlendirilen yayınlar analize tabi tutulmuştur. İlgili yayınlarda yer alan görüşler kadın, kadının kamusal alanda varlığı, kadının siyasete katılımı gibi çalışmanın temel konusuna dönük olarak veriler elde edilerek analize tabi tutulmuştur.

Türkiye’de kadının kamusal alanda var olmasına yönelik tartışmaları doğru anlamak bakımından İslamcı kadınların kamusal alanda ve özellikle siyaset alanında var olma mücadelesine ilişkin değişim dinamiklerinin ortaya konulması önem taşımaktadır. Türkiye’de İslamcı kadınların özellikle 1990’larda yaşadığı dönüşüm, siyasal ve sosyal alandaki değişimleri etkileme potansiyeli olması bakımından önemlidir. Dolayısıyla, İslamcı kadınların kamusal alanda varlığına yönelik dönüşümün önemli bir araştırma konusu olduğu düşünülmüştür.

İslamcı düşüncenin varlık bulduğu alan büyük oranda yayıncılık üzerinden olmuştur. Cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet dönemlerine bakıldığında İslamcılığın büründüğü şekil düşünce, edebiyat ve aktüel alanında yayın hayatına etki eden dergiler aracılığıyla olmuştur. (Kentel, 2005: 722). Kadın konusunu ele alan ya da siyaset odaklı yayınlarda kadın konusuna ilişkin tartışmalar İslamcı kadınların kamusal alana çıkışlarında yaşanan değişimi ve onların tutum alışlarını en iyi şekilde yansıtması hasebi ile ihmal edilemeyecek kaynaklardır. Bu çalışma İslamcı kadınların tutumu ve onlara yönelik İslamcı düşünce içerisinde var olan tavır konusunda farklı İslamcı kesimlerin çıkardığı yayınlardan hareketle konuyu ele almıştır. Bunlardan ilki tarikat ve cemaat çevrelerinin yayınlarıdır. Bunlar temelde ait olduğu grubun görüşlerini mensuplarına iletmede köprü vazifesi görmüşlerdir. İkinci olarak bağımsız kategoride yer alan dergilerdir. Bunlar güncel tartışmalar çerçevesinde değişime öncülük etme kapasitesi taşırlar. Son kategoride yer alan yayınlar ise İslamcı siyasi aktörlerin çıkarmış olduğu yayınlarıdır. Bu yayınlar her ne kadar belirli bir politik çizgide ilerlese de kendi içerisinde birçok konuda tartışma zemini oluşturmuşlardır. Bu kategori çerçevesinde “Kadın ve Aile” ve “Bizim Aile” dergileri birinci grupta, “Kadın Kimliği” dergisi ikinci grupta, “Yörünge” dergisi ile “Milli Gazete” de üçüncü kategoride araştırmanın konu ve amacına uygun olarak tespit edilerek araştırmanın temel probleminin ortaya konmasına katkı sağlayacakları değerlendirilmiştir. Ayrıca İslamcı kadının siyaset alanında görünür olmasının pratik biçimi olarak öne çıkan Milli Görüş Hareketi (MGH) ve bu hareketin kadının siyasal aktör olarak kamusal alanda yer alma çabası ile ilişkili olarak son kategori çerçevesinde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Türkiye’de Kadın Hareketinin Serüveni

Osmanlı modernleşmesinin başladığı 19.yy’dan itibaren ön plana çıkmaya başlayan kadın tartışmaları ve kadın hareketi Osmanlı’nın son dönemlerinde iyice güçlenerek Cumhuriyet’e geçiş sürecinde de etkinliğini sürdürmüştür (Demirdirek, 1998: 66). Feminist literatürde Cumhuriyet öncesinin kadınları geleneksel ve dini bağlarla zapturapt altına alınmış, pasif objeler olarak sunulmuştur. Buna karşın Batılı kadın eğitilmiş, rasyonel, modern ve dışa dönük bir karakteri temsil etmiştir (Pappe, 2005: 292). Bu yaklaşımın özellikle Türkiye’de cumhuriyetçi kadınların İslamcı kadın olgusuna bakışını şekillendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Oryantalist bakış açısını yansıtan bu yaklaşım özellikle tarih alanında yapılan arşiv çalışmalarında kadı sicilleri gibi belgelerin kadının boşanma, miras hakkını arama gibi alanlarda hukuk mücadelesi verdiğini ortaya koymaktadır. Yine Osmanlı arşiv belgelerinde kadının toplumsal hayata farklı biçimlerde katılımının olduğunu gösteren bilgilere rastlanmaktadır (Kafadar, 2009). Bu çerçevede yapılan hukukî reformlarla kadınların statüsünü iyileştirme yönünde adımlar atılmıştır. Bunlardan en dikkat çekici olanları kadınların bireysel konumunu ilgilendiren çok eşliliğin yasaklanması, eşit boşanma hakkı ve çocuk velayeti hususunda ebeveynlere eşit hak tanınması gibi hususlar olmuştur (Kandiyoti, 2002).

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında özellikle oy hakkı çerçevesinde mücadele veren Türk kadını oy hakkını elde etmesiyle birlikte derneklerini feshedip minnet borcu olarak rejime hizmet etme rolünü üstlenmiştir. Rejimin gözünde onlar artık Cumhuriyet rejiminin en sadık hizmetçileri olarak görülmeye başlanmıştır. Arat’a göre (1994: 59) Kadınların eğitim alma

yönünde teşvik edilmeleri özgürleşme ya da kadınlık bilinci oluşturma gibi amaçlar taşımadığı, ulusal gelişme için bir araç olarak görüldüğü ortaya konulmaktadır. Oy hakkı mücadelesini “Türk Kadınlar Birliği” adı ile kurdukları dernek şemsiyesi altında sürdüren kadınlar bu süreçte önemli ölçüde siyasal bilinç kazanmışlardır. Kadınlar Birliği’nin 1935 yılında kapanmasıyla, kazanılan tecrübe, bilinç ve sivil hareket potansiyeli akamete uğradı. Bu süreçten sonra ortaya çıkan kadın kuruluşları resmi ideoloji ve söylemler çerçevesinde organize olma yolunu tercih ettiler.

1961 Anayasası’nda politik alanın yeniden düzenlenmesi ile kadınlar da ortaya çıkan ideolojik çeşitlilik içinde kendi alanlarını genişletme şansı elde etti. Bu farklı kliklerin oluşturduğu kadın grupları bütünüyle kadın hakları ve kadın konusuna eğilmekten ziyade parti ve örgütlerin faaliyetlerinde; alt kademelerde yer almışlardır (Kandiyoti, 1991). Bu durumda kendilerini de kuşatan ideolojilere hizmet eden kadın imajını aşamamışlardır. 1980 askerî darbesi ve askerî vesayetçi düzeni, toplumsal hareketler üzerinde çelişkili bir etki yaptı. Bu yıllarda Türkiye’de toplumsal gruplarda daha çok insan hakları, çevre, dinsel haklar, kadın hakları ve etnik haklar gibi konuların tartışılması görünür olmaya başladı. Bu olgular çerçevesinde denilebilir ki, 1980 sonrasında toplumun sesi önceki dönemlere oranla daha gür çıkmaya başlamıştır (Çaha, 2010: 179). Nilüfer Göle 1980 sonrası Türkiye’deki siyasal değişimi analiz ederken siyasal dinamiklerin çoğulcu bir farklılaşma eğilimine girdiklerini ve sistemden çok politikaları sorgulamaya yöneldiklerini ifade eder (Göle, 1994). Bu dönemde kadınlar, feminist söylemde yeni bir sayfa açarak sadece kadınlarla ilgili problemleri değil, bunun yanında evrensel düzeyde aile düzenini, ataerkil sistemi, erkeklik, kadınlık gibi kavramları tartışmaya açmış ve eleştirmişlerdir. Türkiye’de feminist grupların yarattığı bu dalga İslâmcı kadınları da etkilemiş, bu kesimlerde de kadın konusuyla ilgili esas ivme 1980 sonrasında gelişmiştir (Çaha, 2010: 181).

Şirin Tekeli, (1989: 38-40) Türkiye’de feminizmin gelişiminin dört aşamadan geçtiğini ifade eder. İlk aşamayı "Gizil hazırlık" dönemi, ikinci aşamayı "uyanış" dönemi, sonraki aşamayı "meşruluk arayışı" süreci, son aşamayı ise "bir harekete dönüşme" dönemi olarak ifade eder. Gizil hazırlık dönemini 70'lere kadar götüren Tekeli, bu dönemde ileri gelen feminist yazarların eserlerinin Türkçe’ye kazandırılarak bilinç oluşturulmaya çalışılmış olduğu dönem olarak değerlendirir. Tekeli’ye göre bu dönemde feminist düşünceler mevcut olmakla birlikte, feminizmin gelişimini engelleyecek çok sayıda yapısal ve ideolojik engeller mevcuttu. Tekeli bu ideolojik engelleri Kemalizm, İslamcılık ve Türk solu olarak açıklar. Feminizmin ikinci evresini oluşturan uyanış devresi ise Tekeli’ye göre 1980’lerin ilk yıllarına denk gelmektedir. Bu yıllarda tüm siyasal organizasyonlara son verilmesi kadınları yeni bir siyasal katılım arayışına yöneltmiştir.

Feministlerin 1982 sonrası görüşlerini kamuoyuyla paylaşmaya başlamasıyla feminist gelişmenin üçüncü evresi olan meşruluk arama aşaması başlamış oldu. İletişim kanallarının yaygınlaşmasıyla birlikte kadın konusu kısa zamanda yurdun her tarafında yayılmaya ve farklı grupların oluşturduğu feminist faaliyetler ortaya çıkmaya başladı. Feminist gelişmenin dördüncü evresi olan eyleme dönüşme evresinin ise 8 Mart 1985 Dünya Kadınlar Günü’nün kutlanmasıyla başladığını ifade eden Tekeli, (1989: 40) bu kutlamanın aynı zamanda feminist gruplar arasında çeşitliliğe yol açtığını vurgulamaktadır. Bu dönemden itibaren feminist hareketler toplumun her tarafında yer almaya başlayarak yaptıkları faaliyetler toplumda hararetli tartışma konuları olageldi.

Türkiye'de İslamcı Kadın Hareketinin Gelişim Süreci

Cumhuriyet'in ilanının ardından tek parti döneminde yer altına çekilen İslâmcı gruplar, 1950 sonrasında üzerlerindeki baskının yumuşamasıyla gün yüzüne çıktılar. İlerleyen yıllarda bu gruplar modern eğitim kurumlarında okumaya ve siyasetle ilgilenmeye başladılar. Bu süreçte modern eğitim kurumlarında görünür olmaya başlayan İslâmcı kadınlar bir taraftan geleneksel kadın rolünü sürdürmeye çalışırken diğer yandan da bu rolleri sorgulayarak kadının yeni bir temel üzerinde varoluşunu sağlamaya çalışmışlardır. Bu anlamda farklı bakış açıları olmakla beraber feminist hareketin içinde yer alan kadınlarla ortak değerlere vurgu yapmış oldular. Bu dönemde yükselişe geçen İslâmî hava kamusal alanda da görünmeye başlanmıştır. Bireysel olsa da bazı üniversitelerde başörtülü öğrencilerin ortaya çıkması söz konusu görünürlüğün en dikkat çeken biçimi olmuştur (Barbarosoğlu, 1996). Ancak 1960 ve 1970'lerde ülkenin iç çekişme ortamına girmesi bu ilgi ve direnci ikinci plana iterek görünürlüğünü engellemiştir (Berberoğlu, 1999). Kadının örtüsü İslâmî kesimde İslâmîleşmenin temel simgesi olarak kabul edilmiştir. Göle, (2000: 104) İslâmcı kesimde kadına yüklenen bu taşıyıcı misyon ile Cumhuriyet rejiminin modern kadına yüklediği Batılılaşma hedefleri doğrultusunda bedeni ve hayat tarzı ile yeni yaşam biçimi inşa etme anlayışı arasında paralellik kurar. Cumhuriyet kadınının Kemalist rejimin yükselmesinde üstlendiği merkezî rolü aynı şekilde İslâmcı kadın da üstlenecektir.

1960'lı yılların ortalarından itibaren kadın konusu İslâmî kesimin gündemine girmeye başlamıştır. Bu dönemde İslâmî duyarlılığı olan dergi ve gazete gibi yayın kollarında İslâm ve kadın konularında yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Bu yayınlar genel olarak İslâm'da kadın hakları, örtü, iffet, namus gibi değerler üzerinde tartışmaları konu edinmiştir. Gazete ve dergilerin kadın ve ev sayfaları, İslâm anlayışında toplumun temel yapı taşı, değerlerin, inançların taşıyıcısı olarak değerlendirdiği aileyi modern dünyanın yozlaştırıcı etkilerinden kurtararak sağlıklı bir aile tipi yaratma amacını gütmektedir.

İslami kesimde kadın konusuyla ilgili esas ivme 1980'lerde görülmeye başlanmıştır. Özal hükümetinin liberal politikaların da katkısıyla toplumsal düzeyde modernleşmenin sonucu olarak modern eğitime ilgi artmıştır. Gerek şehirleşmenin artması gerekse modern eğitim kurumlarının taşrada yaygınlaşmasıyla önceki dönemlerde kız ve erkek çocuklarını Kur'an Kursları ve İmam Hatip liselerinde eğitim almaya gönderen muhafazakâr babaların çocukları modern eğitimin nimetlerinden faydalanmaya başlamış, buralardan da üniversiteye geçişleri mümkün olmuştur (Çaha, 2004: 481). Bu gelişme sonucunda önceki yıllarda pek görülmeyen başörtülü kızlar, üniversitelerde, iş çevresinde daha çok görünür hale gelmişlerdir. Bir taraftan modernleşmenin nimetlerinden istifade eden dindar kadınlar diğer taraftan da dinsel değerlerini koruma kaygısı gütmüşlerdir. Eğitim, ticaret, eğlence gibi dünyeviliği yaşarken geleneksel kalıpları da yanında taşımaya devam etmişlerdir.

Bu gelişmelere paralel olarak değişik İslami kesimlerde farklı dergiler yayınlanmaya başlamıştır. Bu dergiler kendi kadın anlayışlarını okurlarına ileterek onların da "tehlikeli cereyanlara" kapılmalarını engellemek için yoğun bir mücadeleye girişmişlerdir (Göle, 2002: 173-190). Özellikle 28 Şubat sürecinde devletin başörtüsüne karşı başlattığı savaş genelde İslamcılar için özeldir ise İslamcı kadınlar için bir dönüm noktası olarak alınabilir. 28 Şubat kararlarının katı bir şekilde uygulanmaya başladığı 1998 yılında ülke çapında başörtüsü eylemleri başlamış bu eylemlerin merkezinde de üniversiteye girmeleri engellenen genç kızlar yer almıştır.

Başörtüsü mücadelesinin sokaklara yansması kadını da sakağa çekmiş, kadınlar erkek alanı olarak görülen sokakta erkekleriyle omuz omuza mücadeleye başlamışlardır. Bu görünürlük İslamcı kadınlar için bireyleşme sürecini başlatmıştır (Çaha, 2010). İslamcı kadınlar bir yandan devletin kendilerine dayattığı modernleşme anlayışına tepkilerini

gösterirken diğer yandan da geleneksel veya dinsel rolleri sorgulamaya yönelmişlerdir. Bunun sonucu olarak, kendilerinden beklenen ve alışlagelen ev kadını olma, anne olma, eve kapanma gibi rolleri terk ederek hayatın değişik alanlarında da var olmaya başlamışlardır. İslamcı kadınların bu değişimle kamusal alanda var olma bilinçlerinin arttığını, kendilerini temsil etme cesaretini yakalamış oldukları söylenebilir. Yakaladıkları bu cesaret sayesinde kendi içlerinde de farklılaşmaya başlamışlar, hatta bunlardan bazıları çizgilerini feminizme kadar taşımışlardır (Eraslan, 2002: 260).

Bu süreçte gelişen tutumlar iki temel gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki, dini cemaatlerin kanaatlerini kendi özel seçimlerine tercih eden, şartlara ayak uydurmayı öngören bir anlayış olarak ortaya koyarken, diğer anlayışı inandığı değerleri her halükarda savunan tutum olarak nitelendirmek mümkündür. Birinci grup kadınlar genelde kendilerini cemaatlerin kapalı kapıları ardına kapatıp geleneksel rolleri pratik etmeye devam etmişler, liderlerinin verdiği fetvalar çerçevesinde ya başlarını açmışlar ya da peruk takarak okullarına gitmişlerdir. Başörtüsü eylemlerinin sürdüğü dönemde cemaat liderlerinin dindar kızların başlarını açarak okullarına devam etmesi yönündeki fetvaları bu kesimin ne kadar geleneksel söz dinleyici role kendilerini kaptırdığını söylemek yanlış olmayacaktır (Çaha, 2010). Özellikle, başörtüsü eylemlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı dönemde Fethullah Gülen'in kadınların başlarını açmalarında bir sakınca olmadığı yönündeki açıklamaları eylemi gerçekleştiren kadınlar arasında burukluk yaratmıştır. Gülen, daha da ileri giderek eyleme katılan kadınların bir kısmının aslında kadın kıyafeti giyinmiş erkek olduklarını, eylemlerin değişik grupların manipülasyonu olduğunu söylemiştir. Bu açıklama meydanlara dökülen kadınlar üzerinde şok etkisi yaparken, ilk grubu temsil eden cemaatçi kadınları meydandan çekmiştir (Çakır, 2000: 59). İkinci grup diyebileceğimiz herhangi bir cemaate bağlılığı olmayan, kendi görüşleri doğrultusunda karar alabilen kesim ise direnmeye devam etmiş ve bunun maliyetini de okullarını terk ederek ödemişlerdir. Bu doğrultuda hareket eden kadınların yaşadıkları bu deneyim onların geleneksel İslam anlayışını sorgulamalarına yol açmıştır (Çaha, 2010: 326).

Sokak eylemlerinin yanı sıra İslamcı kadınların kurumlaşma alanında da kayda değer oranda örgütlendiklerini söylemek mümkündür. Kurdukları çeşitli derneklerle ve vakıflarla yardım ve dayanışma gibi sosyal alanda faaliyet gösterirken politik özellik taşıyan kuruluşlar da ihmal edilmemiştir. Eğitim, yoksul bölgelere yardım, meslek edindirme gibi alanlarda faaliyet gösteren bu kuruluşlar, ayrıca bu alanlarda projeler üretmiş ve yayınlar yapmışlardır. Eğitim çerçevesinde bir taraftan kadınların İslami eğitim alanında kendilerinin geliştirilmesi sağlanırken diğer taraftan da toplum içerisindeki statüsünü yükseltmeye ve aile içerisindeki konumunu güçlendirmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu kuruluşlar ayrıca kadın haklarının gelişmesini sağlamak, kadınlara ayrımcılığın sona ermesi için politikalar üretmek, hakları ihlal edilen kadınlara gerek hukuki gerekse maddi yardımda bulunarak aralarındaki dayanışmayı artırmak gibi diğer feminist gruplara daha yakın duran çalışmalar içerisinde bulunmuşlardır. Bu tür dernekler özellikle üniversiteye girmekte sorun yaşayan İmam Hatip lisesinden mezun veya başörtülü kadınlar için bir şemsiye vazifesi görmüştür. Direnmeyi seçen bu kızlar, eve dönerek bir erkeğin himayesine sığınmak yerine, bu derneklerin sağladığı burslarla yurt dışındaki üniversitelerde eğitim alarak uluslararası düzeyde vizyon sahibi olma fırsatını yakalamışlardır (Eraslan, 2002: 260-261).

İslamcı Yayınlarda Kadın Söylemi ve Kadının Kamusal Alanda Görünürlüğü

Türkiye'de gelişen özgürlükçü ortam içerisinde İslamcı kadınlar da dernek faaliyetlerine paralel olarak kadınlara hitap eden, kadın bakış açısını yansıtan çeşitli düzeylerde yayınlar yapmışlardır. 1970'lerde gazete ekleriyle başlayan bu yayınlar sonraki yıllarda aile dergileriyle sürdürülmüştür. Bazı dergilerse kadınlar tarafından hazırlanıp sadece kadınlara hitap etme

şeklinde bir politika benimsemiştir. Bu yayınların kadına yaklaşımlarında birçok alanda farklılık gözükmetedir Genel olarak biri cemaatçi biri de bağımsız olmak üzere iki tür duruş sergilendiğini söylemek mümkündür. İlk grubu temsil eden dergiler kadının ana görevinin ev hanımlığı olduğunu kabul ederek kadının çalışması konusunu bir sorun olarak ele almakta ve buna karşı olumsuz bir tavır sergilemektedirler. Kürtaja karşı ağır suçlamaların yer aldığı dergilerde yer alan "çocuk öldürmenin adını kürtaj koymuşlar" şeklindeki ifadeler feministlerin hassas olduğu konulara bakışını da açığa vurmaktadır. Bu dergilerden bazıları ise feminist hareketin savunduğu konuları dosya konusu yapıp eleştiri yağmuruna tutarak feminizme karşı konum almışlardır. İkinci grup diyebileceğimiz yayınların ise, geleneksel aile rollerine hapsolmuş kadını bu rolünden kurtarmayı amaçlayan, toplumsal alanın her alanında mücadele veren politik ve militan bir kadın tipi geliştirmeye çalıştıkları söylenebilir (Çaha, 2010). Bu yaklaşım geleneksel aile rollerinden kurtulmuş, araştıran, mücadele eden, toplumsal hayatın her alanında mücadele veren tutumdur. Bu tutumu benimseyen kadınlar feminizmin ilgilendiği kavramları tartışıp sorgulayabilen, feminist hareketin bazı değerlerini kabul edip savunan, feminist gruplarla diyalog geliştirebilen bir tavır içindedirler. Bununla beraber, bu grubun temsil ettiği kadınlar, feminizmin savunduğu cinsel özgürlük, ailenin ortadan kaldırılması, kürtaj gibi aşırı olarak nitelenen konularda mesafeli duruşlarını korumaya devam etmektedirler.

İslamcı kadınlara daha çok aile içerisinde rol biçen İslamcılar, kadının çalışması konusunu sorunlu görmektedirler. İslamcı kadınlara yönelik yayın yapan dergilerden biri olan Kadın ve Aile Dergisi bu konuyu "Çalışan Hanımlar" başlığı altında kapak konusu yapmıştır. Dergi ilk olarak "Kazandığımız kaybettiklerimizi karşılıyor mu?" sorusuyla ailenin evdeki sorumluluklarına atıf yaparak kadınların asıl görevlerinin ev işleri, çocuk bakımı gibi roller olduğunu vurgular. Kadının çalışmasının çocuğunu ihmal etmesine sebep olacağı üzerinde yürütülen tartışma ile kadınların evde kalarak eşine destek olmasını salık vermektedir. Dergi, kadının duygusal, sevgi besleyen, şefkat sahibi bir doğasının olduğunu belirterek, evde eşine huzurlu bir ortam hazırlayarak onun iş hayatında başarılı olmasını sağlamakla mutlu olabileceğini ifade eder (Gürdoğan, 1985: 5).

Esasında bu anlayış tam da Hegel'in kadın ve erkeğe biçtiği rol ile aynıdır. Hegel, bu noktada erkekle kadın arasında yaptığı ayrım, kadının duygusallığı, doğallığı, özveriyi, şefkat ve sevgiyi barındırdığını söylerken; erkeğin ise evrenselliği barındırdığını söyler. Hegel'in yaptığı iş bölümüne göre kadın evin bekçisi iken, erkek kamusal alanın motor görevini üstlenir (Ravven, 1980: 149). Hegel'in kadının kendisini erkeğine sunarak ona lojistik destek sağlaması gerektiğini vurgulaması ile derginin kadına yüklediği görev birbirinin aynısı gibidir. Dergi, çalışan kadınları asli görevlerini ihmal etmekle suçlamakta, bunun da aile bağlarını zayıflattığını çarpıcı bir biçimde okurlarına sunmaktadır. Kısaca, kadının çalışması konusuna İslamcı kadınların bakışı geleneksel düşünce ile örtüşmektedir. Ancak son zamanlarda bu alanda farklılaşmaların olduğunu söylemek güç değildir.

İslamcı kadınlarla feminist kadınların çatıştıkları bir nokta da kürtaj konusudur. Kürtajı çocuk öldürme ile eş tutan Kadın ve Aile Dergisi kürtaj yaptıran kadınları cinayet işlemekle suçlarken, kürtajın dini açıdan fenalıkları üzerinde durmaktadır. Dergi ayrıca özellikle Amerika'da kürtaja karşı girişilen eylemleri destekler nitelikte konuya yer vermekle okurlarına kürtaj yaptıranlara karşı durulması konusunda mesaj vermektedir (Kürtaj Koymuşlar, 1985: 8). Nüfus planlamasına karşı da yayınlar yapan dergi, doğum kontrolünün Batılıların tavsiyesi olduğu, dolayısıyla prensip olarak buna karşı olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Dergi, Kasım 1987 sayısında "Kadının Ezilmişliği ve Siyasal Katılımı" konusunu kapağına taşıyarak tartışmaya açmıştır. Dayak yiyen kadınların sorunlarını kamuoyuna duyurmak isteyen kadınların protestosu "fantezi" olarak nitelendirilerek şöyle denilmektedir: "Dayak yiyen

kadınların sorunları ömründe hiç dayak yüzü görmeyen kadınlar tarafından fantezi olsun diye bir "şenlik"le protesto ediliyor" (Kadının Ezilmişliği, 1987: 3).

Kadın konusunun Türkiye'de konuşulup tartışılmasıyla Batı'dakine benzer bir kadın hareketinin suni bir çaba ile meydana getirilmek istenmesi olduğu eleştirisini getiren dergi bu çabanın gerçekleşmesi için benzer tarihsel, toplumsal ve felsefi bir geçmişin yaşanmış olmasının gerekliliğini vurgular. Benzer geçmiş yaşanmadığı için de bu tür çabaların bir tarafa bırakılmasını savunur. Kadının ezilmişliğini bir cins sorunu değil bir sistem sorunu olarak gören dergi, İslam'ın siyasal ve toplumsal sistemi ile bu sorunların aşılacağını vurgular. Kadın ve Aile Dergisi'nin kadınların siyasal hayatın içerisinde var olmasına yaklaşımında geleneksel çizgisinden farklı bir yaklaşım sergilediğini görürüz. Dergi 15 Şubat 1996 yılında yayınlanan 131. sayısında kadının siyasette yer alması konusunu işlemiştir. Hasbihal köşesinde liberal görüşlü kadınların mecliste daha fazla üye ile temsil edilmeyi sağlama çabaları övülürken bu hareketin başarısızlığı ise "süküt-ı hayal" olarak nitelenmiştir. Türkiye'deki siyasetin erkek egemenliğinde olduğunu vurgulayan dergi özellikle siyasetçilerin az sayıda göstermelik olarak bir çeşni gibi kadın aday göstermelerini yermektedir. Ayrıca dergi İslamcı parti olarak bilinen Refah Partisi'nin kadın aday göstermemesine dikkat çekerken "bu süreç hep böyle mi işleyecek bilemiyoruz?" sorusuyla kendilerine yakın gördükleri siyasi partilere de sitem etmekten geri durmaz (Kadınlar ve Siyasi, 1996: 8).

Dergi, ülke nüfusunun yarısından çoğunu kadınların oluşturduğu noktasından hareketle siyasi temsilin hiçbir noktasında yeterince yer alamayıklarının kadınların sorunlarıyla ilgili çözümlerin de gündeme gelmemesi ve onlara götürülecek hizmet çeşitlerinin ortaya konulamaması sonucunu doğurduğunu vurgulamaktadır. Her ne kadar kadınlara siyaset sahasında yer açılmasının gerekliliği vurgulansa da yaratılış olarak kadın ve erkeğin birbirlerine eşit olmadıkları hususu öne çıkarılmış, erkeklerin mantıklı ve güçlü olmak gibi karakteristik özellikleri öne sürülerek kadınlara ikincillik atfedilmiştir. Bu bağlamda dergide kadının siyasette yer alması asli vazifesi olarak değil ikincil vazife olarak görülmektedir. Dergi kadının ikincilliğini, erkeğin yanında oynayacağı rolü şu şekilde ifade etmektedir: "Yaratılış olarak idari makamlarda erkekler, yardımcı makamlarda ise hanımlar olmalıdır" (Ramaz, 1996: 12). Bu anlayışın sebebinin ise yine dergide bulmak mümkündür. Bu konuların tartışıldığı aynı sayıda bir erkek yazarın kaleme aldığı makalede ise kadına siyasal katılımın önünün açılmasının onun siyasette yer bulmasını işler hale getiremeyeceği, siyasal alanda kadınların erkeklerle boy ölçüşemeyeceği vurgulanmaktadır. Yazar kadınların erkeklerle at başı gidememesini "kadın kimliği"nde yatan etkenlerle açıklar. Kadının bedensel ve ruhsal yapısında ortaya çıkan değiştirilemez kimliğe sahip olması onun geri planda kalma gerekçesi olarak görülürken bunun aksi şeklindeki, siyaset içerisinde başarı elde etmiş örnekler ise güçlerinin kaynağının farklı odakları gerekçesiyle yaftalanmaktadır (Ramaz, 1996: 13). Bu anlayışın siyaset içerisinde yer alan İslamcı kadını sadece seçim kampanyalarında ev ev dolaşarak oy toplamaya çalışmaktan öte götürmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Benzer bakış açısına sahip başka bir dergi ise "Bizim Aile"dir. Dergi, İslami düşüncede değerlerin, inançların taşıyıcısı ve toplumun temel yapı taşı olarak değerlendirdiği aileyi modern dünyanın yozlaştırıcı etkilerinden kurtararak sağlıklı bir aile tipi yaratma amacını gütmektedir. Yaratılmak istenen aile tipinin merkezine kadın oturtulmaktadır. Dergide tanımlanan ideal kadın "Beyaz oyalı, başörtülü, eli tespihli, ağzı dualı hacı anne ve teyzeler; eşine, yuvasına sadık ciddi, şefkatli ve fedakâr ev hanımları; cici, temiz, cıvıl cıvıl hünerli küçük ablalar" tipindedir (Bizim Aile, 1988: 1). Bu ifadeden yola çıkarak derginin öngördüğü kadın tipini, kendisini duvarlar arkasına görünmez kılmış, erkeğini ise kamusal alana taşımış, cinsiyet temelli iş bölümünü benimsemiş bir tip olarak nitelenmek mümkündür. Kısaca cinsiyete dayalı iş bölümünü savunan dergiye göre evin reisi erkektir ve kadın ona itaatte kusur etmemelidir.

Dergide kadın hayatı, ailesi, çocukları ve kocasının mutluluğu ile sınırlanmış ve kadına bağımsızlığı söz konusu olmayan ev kadını tipi bir hayat tarzı öngörmüştür.

Birinci grupta yani cemaat çerçevesi içinde kalmış gruplarda görülen ev işlerine, çocuk bakımına, eşine hizmet etmeye adanmış pasif kadın tipinin aksine, bağımsız İslamcı gruplarda, hayatın gözükken yüzünde yer alan, aktif ve politik bir kadın tipine rastlanmaktadır. Bu gruplarda temelde ailenin önemi ve kadının ailedeki geleneksel etkin rolü vurgulanmakla beraber, kadına sosyal açıdan aktif, ekonomik ve sosyal meselelerin içerisinde yer alma rolü öngörülür. İslamcı kadınların da diğer kesimdeki kadınlar gibi aktif hayatta yerlerini almalarının, toplumda onları ilgilendiren ne kadar alan varsa hepsinde kendilerini ispat etmelerinin gerekliliği savunulur. Bilimsel alanlardan sanat, ekonomi, politika gibi konularda söz sahibi olmaları tavsiye edilir. Bu gruplar geleneksel İslam anlayışının kadına bakışının yanlış yorumlardan kaynaklandığını dolayısıyla geleneksel kadın rollerini üstlenme görevinin İslam'ın temel felsefesini yansıtmadığını savunurlar (Kim Kaybederse, 1994: 13). Bu gruplara göre, İslam hukuku kadının ev işleri yapmasını mecburi kılmaz. Kadın bu tür görevleri fedakârlığından dolayı üstlendiğinden erkekler kadınları ikincil plana düşürmüşlerdir (Kim Kaybederse, 1994: 2).

Eşitlikçi bir aile yapısı öngören bu gruplara göre, kadın ve erkeğin fitratı ayrı olmakla beraber, aile yaşamı ve toplumsal yaşam içerisinde birbirleriyle eşit yükümlülükler taşıyacak bir yaklaşım sergilemelidirler. Bu grup içerisinde feminizme yakınlığını vurgulayabileceğimiz dergilerden birisi "Kadın Kimliği" adlı dergidir. Dergi isminden de anlaşılacağı üzere feminist kavramları çağrıştıran ifadelerle ve konularla farklı bir İslamcı kadın dergisi imajı vermektedir. Dergi, "Hayata Farklı Bakış" sloganıyla feministlerin bakış açılarına yakın duran, kadınca bir anlayışı ve yorumu yansıtan bir duruş sergilemektedir. Kadınlar platformu oluşturma yolunda yayın yapan dergi, çalışan, eğitimli, kendi özgür iradesine hâkim, sosyal hayatta yer alan kadın tipi öngörmektedir (Takdim, 1995: 1). Dergi, el işi, yemek tarifi, giyim kuşam, moda gibi ev işleriyle ilgili konulardan özenle kaçınarak daha çok feministlerin ilgilendiği kadın sorunu, kadın hareketi, kadına karşı şiddet, sığınma evleri, modernite, post-modernite gibi sorunları tartışmaya açmaktadır. Dergi hitap ettiği kadınlara örnek olarak Asr-ı Saadet kadını gösterir. Dergiye göre Asr-ı Saadet kadını, gerektiğinde yöneticilere itiraz edebilen, kendi görüşlerini kabul ettirebilen, katılmadığı konuları açıkça ifade edebilen, sosyal alanda erkeklerle var olabilen, girişken ve katılımcı bir kadın tipi olarak tanımlanır (Feminizm Hareketi, 1995: 5).

Dergi, feminist, sosyal demokrat veya muhafazakâr kimliğiyle tanınan değişik kesimlerden kadınlara yer verdiği sayfalarında, birinci grupta saydığımız cemaatçi gruplar gibi bir grubun sesi değil, bağımsız bir bakış açısı yakalamaya çalışmaktadır. Derginin feminizme bakışında kuşkuடன் ziyade onu anlamaya yönelik bir çabanın olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda feministlerin düzenlediği etkinlikleri haber konusu yaparak feminist hareketle ilgili tartışmaları sayfalarına taşımakta, farklı kesimlerin kadın sorunlarını da inceleyerek kendi kamuoyu ile paylaşmaktadır. Kadın Kimliği dergisinin, eşitlikçi, çoğulcu ve geleneksel anlayıştan koparak yenilikçi bir bakışı benimsediği söylenebilir.

İslamcı hareket içerisinde muhafazakâr kesim üzerinde etkin olmuş hareket olan Milli Görüş'ün kadınlarla ilgili yayınlarında geleneksel eğilimi görmek mümkündür. Ancak hareketin giderek kadının siyasal alana kimliğiyle beraber var oluşuna da zemin hazırlamış olduğunu göz ardı etmemek gerekir. MGH'nin yayın organı şeklinde çıkan Millî Gazete de kuruluşundan itibaren haftalık "kadın ve ev" sayfası hazırlamak suretiyle kadınlarla ilgili meselelerde MGH'nin genel yaklaşımını okurlarına sunmuştur. Bu yayınlar kadınları geleneksel rollerini takip etmeye teşvik eden, aile kavramını ön plana çıkaran, kadını evinin sahibi, çocuğunun terbiyecisi olarak gören, geleneksel İslâmî anlayışı telkin edici bir yol izlemiştir. Bu sayfada çıkan çoğu isimsiz yazılar kadının ana görevinin ev hanımlığı olduğunu

kabul etmektedir. Bu yazılarda çalışan kadın konusu bir sorun olarak ele alınmakta ve kadınların erkeklerin işi olarak gördükleri alanlarda çalışmasına yönelik olumsuz bir tavır sergilenmektedir. Gazetenin kadın ve ev sayfası, İslâm anlayışında toplumun temel yapı taşı, değerlerin, inançların taşıyıcısı olarak değerlendirdiği aileyi modern dünyanın yozlaştırıcı etkilerinden kurtararak sağlıklı bir aile tipi yaratma amacını gütmektedir.

Millî Görüş yayınlarında nüfus planlaması konusu kadın konusu ile bağlantılı olarak ön plana çıkarılan konulardan birisi olmuştur. Millî Gazete'nin yanında 1990'lardan itibaren yayın hayatına başlayan Yörünge dergisinin İslâmî duyarlılık çerçevesinde sık sık ele aldığı konulardan birisi olmuştur. Nüfus planlamasına yönelik politikalara sert bir tavırla karşı çıkan gazete ve dergi, bu politikaları Müslüman nesli kurutma amacı taşıyan bir propagandadan ibaret görmektedir. Millî Selamet Partisi'nin (MSP) önde gelen isimlerinden Hasan Aksay, gazetede yer alan makalelerinde nüfus planlamasını hıyanet olarak nitelendirmekte, bu durumun kabullenilmesini ise İslâm öncesi kız çocuklarını diri diri gömen Cahiliye hareketine benzetmektedir. Bu karanlıklardan kurtulmanın yolunu ise İslâm'ın gür sedasının yeniden aydınlığı sunması olarak ifade etmektedir (Aksay, 1973: 7). Millî Gazete'nin kadın ve ev sayfasında yer alan yayınlardan hareketle yaratılmak istenen aile tipinin merkezine ev kadınının oturtulduğunu söylemek mümkündür. Sayfada ideal kadın evinin bütün işlerini gördüğü gibi, çocuklarının ve kocasının kılık kıyafetinin temizliğinden ve aile harcamalarını açık vermeden karşılamaktan sorumlu, eşine ve evine sadık, itaatkâr, ailesi için her türlü fedakârlığa katlanabilen, şefkatli ve temizliği ile temayüz etmiş bir model olarak tanımlanır (Millî Gazete, 28.02.1973: 2).

Gazetenin kadın sayfası "Müslüman Kadının Allah'a Karşı Görevleri" başlıklı köşesinde ideal Müslüman kadını karakterize eder. Buna göre Müslüman kadın imanın gerektirdiği vecibeleri yerine getiren, Allah'ın "Örtünün" emrine hakkıyla riayet eden, toplumda namus ve şerefini muhafaza eden, anne ve babasına hürmet gösteren, eşine itaat eden ve çocuklarını İslâm ahlâkıyla yetiştiren bir kişidir (Millî Gazete, 01 Ocak 1974). Çocuğun terbiyesi görevi Müslüman kadına yüklenen önemli bir vazife olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuklar, okuldan ve toplumdan önce annenin kucağında din, iman, vicdan ve ahlâkî değerlerini kazanacaklardır. Annelerin çocuklarına İslâm büyüklerinin hayatlarını hikâye ederek onlar gibi olma şevk ve heyecanını kazandırmalarını telkin eder (Millî Gazete, 01 Ocak 1974). Kısaca, cinsiyete dayalı iş bölümünü savunan bu düşünceye göre evin reisi erkektir ve kadın ona itaatte kusur etmemelidir. Bu yaklaşım kadına ailesi, çocukları ve kocasının mutluluğu ile sınırlanmış, bağımsızlığı söz konusu olmayan ev kadını tipi bir hayat tarzı öngörmektedir. Ancak 1973'te gazetenin genel tutumunun aksine İslâmî camia içinde yazıları ve romanlarıyla popülerlik kazanan Şule Yüksel Şenler gazetenin baş sayfadan günler öncesinden reklamını yaptığı yayınlara modern İslâmî giyim tarzı resimleriyle Millî Gazete sayfalarında yer alır (Millî Gazete, 27 Şubat 1973). Şenler dindar kadının kamusal alanda görünürlüğünün öncüsü olmuştur. Şenler'in görünürlüğü ile gazetenin başköşelerinden birine oturtulması, kadınların bu çevrede ev dışı yaşama göreliliğiyle bir kolaylıkla damgalarını basabileceklerinin işareti olmuştur. Bu durum MGH kadınlarını kamusal hayatta görünür olmaya cesaretlendirici bir rol oynamıştır. Şenler gibi eğitilmiş kadınların kamusal alanda görünürlüğü diğer muhafazakâr kadınların da kamusal alana katılımını sağlayabilirdi, ancak eğitim düzeyinin düşüklüğü sebebiyle uzun süre etkisini yeterince hissettirememiştir. Bunun için muhafazakâr kesimin yoğun bir şekilde üniversite sıralarında yer almaya başladığı 1990'ları beklemek gerekecekti.

Yörünge Dergisi'nin kadın ve aile konusundaki yayınları Millî Gazete ile paralellik göstermektedir. Yörünge aileyi hiçbir topluluğun yabana atmadığı sosyal bir kurum olarak nitelendirmektedir. Sıcak aile ortamının kişilere beden ve ruhen huzur vereceğini, gelecek

nesillerin sağlıklı yetişmesinin ve cemiyetin devamının da bununla mümkün olacağını vurgulamaktadır (Yörünge, 17-24 Mart 1991). Buradan hareketle aile içerisinde çocuğun yetişmesinde öncelikli rol yüklenen kadın “ana” olarak ön plana çıkarılır. Dergi 1990’ların başında hızla çoğalan kadın kuruluş ve derneklerini “ana”ya karşı olmakla suçlar. Kadının özgürlüğünü öne çıkararak bu kuruluşların savunduğu değerlerin kadının annelik vasfının bayağılaştırılmasına hizmet ettiğini bu durumun da kadınların meta olarak kullanılması sonucunu doğurduğunun altını çizer (Yörünge, 27 Ocak – 3 Şubat 1991).

Dergi kadın kuruluşlarının evlilik, nikâh gibi değerleri hafifletmeye yönelik söylemlerine şiddetle tepki gösterirken dergide kadının çalışması hususunda kocasından izin almasını esasa bağlayan kanun maddesinin kaldırılmasına benzer bir tepkinin oluşmadığı görülmektedir. Dergi bu durumu “Feministlerin Zaferi” şeklinde okurlarına duyururken, maddenin kaldırılmasının İslâm’ın kadınların çalışmasını yasakladığı yönündeki spekülasyonlar üzerinden dinî inançlara saldırının engellenmiş olunacağı için olumlu yönde algılanmıştır (Yörünge, 21-28 Nisan 1991). Yoksa bu konuda İslâm’ın meseleyi çözmüş olduğu vurgulanır. İslâm’da kadını eve kapatmanın söz konusu olmadığını, kadının alışveriş, sosyal, ekonomik ve öğrenim alanında evden dışarı çıkmasının İslâmî açıdan mahzurlu olmadığını altı çizilir (Yörünge, 21-28 Nisan 1991). “Her kadın önce ev kadınıdır” sloganıyla okurlarına seslenen dergi, kadın olmak ile ev kadınlığı arasında ilişki kurmakla beraber kadını sadece ev işleri ile sınırlı tutmaz (Yörünge, 13 Haziran 1993). Kısaca dergi kadın ve aile konusundaki meselelerde gelenek ve İslâm’a atıfla pozisyonunu belirlemektedir. Benzer bir bakış açısını da Asiltürk’te görmekteyiz. Asiltürk kadını İslâm’ın değerlendirdiği biçimde değerlendirmenin gerekliliğini vurgular. Ona göre kadın toplumsal alanda eğitimcidir. Ailesine maddi destek sağlayabilir. Bununla beraber kadının laik toplumda istismar edilmesinin önüne İslâm’a göre kadının konumunun belirlenmesi ile geçilecektir. O Batı’nın kadını nefsi için alet olarak gördüğünü, istismar edemeyeceği durumda da onu değersizleştirdiğini vurgular (Asiltürk, 2019).

Dergi geleneksel üretken kadının yerini modern “tüketici kadın”ın aldığından şikâyet ederken modern kadının karşısına kendine özgü kimliğiyle “Müslüman kadın”ı koymaktadır. Geleneği modernleşmenin süzgecinden geçirerek modernitenin belli yönlerini alan Müslüman kadının İslâmî hareketler aracılığıyla sosyal yaşama katılarak faal hale geldiğine işaret eden dergi, İslâmî hareketlerin motorunun kadın olduğuna dikkat çekmektedir (Yörünge, 23 Mayıs 1993). “İslâmî Hareketlerde Kadının Rolü” başlıklı araştırma yazısında dergi Müslüman kadının İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren toplumsal hareketlere katılımının eğitim, tebliğ, savaş alanı da dâhil olmak üzere farklı düzeylerde gerçekleşmiş olduğunu öne çıkarmıştır. Dergi bu durumu kadın kimliğinin toplum içerisinde oluşmasına ve kadının sosyalleşmesine katkı sağlayan bir olgu olarak görmektedir (Yörünge, 5 Eylül 1993). Dergi, buradan hareketle özellikle 1980 sonrası dönemde kadının toplumsal yaşama daha aktif katılımının yeniden gündeme gelmesi ve şehirleşmenin artması neticesinde İslâmî kimliğiyle ön plana çıkan kadınları kendi siyasî hareketine katmak için cesaretlendirmek istemiştir. Dergi kadının yerinin sadece miting alanları olmadığını, erkek alanı olarak kabul edilen siyaset yapma alanında da kadınlara yer açılmasının zarureti öne çıkarmıştır. Refahlı kadının siyasete etkin katılımı ile RP’nin oy oranının yükselişi arasında paralellik kuran dergi bu durumu kadının analık özelliğinden gelen potansiyellerini hak davanın yayılması için de göstermesi ile ilişkilendirmektedir (Yörünge, 19 Eylül 1993).

RP Kadınlar Komisyonu Başkanı Süheyla Kebapçioğlu’da Refahlı kadınları aktif olarak siyasete katılmaya çağırırken siyasî mücadeleyi İslâm’ın cihat emriyle eş tutmaktadır. Dolayısıyla cihadın kadını ve erkeği olamayacağı için Millî Görüşçü erkek ve hanımları teşkilatçılık ruhu içerisinde ortak çalışmaya çağırmaktadır (Kebapçioğlu, 1991: 11). Kadının

erkekten bağımsız oy verme tutumu kadınların partiler tarafından hedef kitle haline geldiği ve bunların gözünde kadının öneminin arttığı hususunda kuşku yoktur. Kadınların potansiyel oy deposu olduğunu keşfeden MGH de kadının odağa alınması doğrultusunda politikalar takip etmiştir.

MGH lideri Erbakan'ın kadının çalışması hususundaki görüşü de Millî Gazete ve Yörüngen dergisi paralelinde seyretmiştir. Ona göre kadının doğası onun ev ve ailesi ile ilgilenmesini gerektirir. Bununla beraber Erbakan'ın arzuladığı durum kadının siyasal ve toplumsal hayat sahnesinden silinmesi değildir. Ancak toplumsal alandaki temel görevi ile ilgili alanlarda çalışmasını ve buna yönelik eğitim görmesini önemser. Örneğin öğretmenlik veya özellikle kadınlarla ilgili alanlarda hekimlik yapmasını kadının konumuyla uyumlu görür (Erbakan, 1993: 48). Erbakan diğer alanlardaki Batı'ya yönelik tavrını kadın konusunda da sürdürür. Müslüman kadının Batılı kadını taklitçi zihniyetle takip etmesini eleştirir. İslâm'ın bayraktarlığını yapmış bir milletin torunlarının giyim kuşamda ve şekil itibarıyla Batı'ya benzemesini maskaralık tabiriyle ifade eden Erbakan, İslâm'ın Müslüman kadına medeni ve siyasî alanlarda bütün haklarını verdiğini ve onu koruyucu önlemler aldığını dile getirmektedir. İslâm ve toplumun gelenekleriyle hiçbir yakınlığı olmayan Batılı aile anlayışının taklit edilmesinin toplumsal hayatı yozlaştırıcı etkileri olacağını vurgulamaktadır (Erbakan, 1993: 50).

Erbakan'ın kadının siyasal hayata katılımı konusundaki görüşleri ile çalışma hayatına kısıtlı katılımı doğrultusundaki görüşleri arasında paralellik olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle ilk siyasî partileşme sürecinde kadın parti içerisinde aktif görev almakla beraber onun parti örgütlenmesindeki konumu hanımlar komisyonunda yer almakla sınırlı kalmıştır. Kadın bütünüyle seçimde oy potansiyelini artırıcı unsur olarak görülürken seçilme konumu onun doğal eğilimine aykırı olarak addedilmiştir. Genelde MGH'nın özelde ise Erbakan'ın kadın sorunları hakkındaki görüşleri bir yandan genel İslâm düşüncesi bağlamında şekillenmişken diğer taraftan da yaşadığı dönemde Türkiye'nin toplumsal şartlarından etkilenmiştir. Gerek MGH yayınlarının gerekse başta Erbakan olmak üzere parti yönetimlerinin değerlendirmelerinden yola çıkarak en azından 1990'lara kadar ön görülen kadın tipini, kendisini duvarlar arkasında görünmez kılmış, erkeğini ise kamusal alana taşımış, cinsiyet temelli iş bölümünü benimsemiş bir tip olarak nitelenebilir.

Ancak bu durumun kısa bir zaman içinde farklılaşmaya başladığını söylemek yanlış olmaz. MGH'de kadın konusuna yaklaşımda görülen değişim diğer politikalarda görülen değişimden daha fazla olmuştur. Bu değişimin en bariz görülür olduğu yer kadının parti içindeki ve kamusal alandaki konumuna ilişkin tutumu olmuştur. Parti içinde Erbakan'ın yanında partinin birçok kurulunda yer almış Bahri Zengin kadınların Millî Görüş partilerinde siyasî hayata katılmalarını kendisinin teşvik ettiğini dile getirmektedir. 1987'de yapılan seçimlerde ilk defa kendi seçim bölgesinde kadınların RP içerisinde siyaset arenasına çıkmış olduklarının altını çizmektedir. Zengin, parti içerisinden ilk safhada bu duruma bazı tepkilerin olduğunu ancak sonraki süreçlerde RP içerisinde parti kurullarında başı açık ve kapalı kadınların el birliğiyle faaliyet yürütmelerinin normal karşılanır hale geldiğine dikkat çekmektedir (Zengin, 1991: 27).

MGH partilerinin bu değişime olanak tanımalarının başlıca sebepleri olarak Türkiye'de özellikle 1980 sonrası önemli dönüşüm yaşayan feminist hareketin etkisi, kadınların gücünden yararlanarak daha çok oy alma çabası ve parti yönetiminin kadınlara yönelik daha yenilikçi görüşleri benimsemeleri gibi faktörler sıralanabilir. Özellikle 1991 sonrası dönemde seçilme konumuna göz diken "Refahlı kadın" tipinin konumunda değişim görülmüştür. Yine de bu durum partililer tarafından büyük ölçüde sosyal zorunluluk çerçevesinde bir istisna olarak yorumlanmıştır. Ancak önceki dönemlerde pek görülmeyen yeni kadın tipinin partiye girmesi

ile parti içindeki kadın görünürlüğünde de farklılık yaşanmıştır. Refah Partili Kadınlar erkek egemen düzene başkaldıran feminist hareketlerin aksine “hak düzen”i inşa etme misyonunu üstlenmişlerdir. İslâmî kimlikle siyaset alanına çıkan bu kadınların tavırları siyasî olmaktan çok sosyal ve kültürel olmuştur. İktidara ortak olma amacı taşımamıştır (Sözen, 2010: 312).

Millî Görüş’ün parti teşkilatları ve sivil kurumları bir taraftan zenginleşmeye başlayan ve modernleşen diğer taraftan da dini değerlerini koruma kaygısı taşıyan dindar kadınların görünürlüğünün arttığı bir yer haline gelmiştir. Yalnızca partinin politik sınırları ile kendilerini sınırlamayan bu kadınlar kurdukları çeşitli derneklerle ve vakıflarla yardım ve dayanışma gibi sosyal alanda da faaliyet göstermeye başlamışlardır. Eğitim, yoksul bölgelere yardım, meslek edindirme gibi alanlarda faaliyet gösteren bu kuruluşlar, ayrıca bu alanlarda projeler üreterek yayımlar yapmışlardır (Eraslan, 2002: 260-261).

RP’nin gerek 1994 yerel seçimlerinden gerekse sonraki yıl yapılan genel seçimlerden birinci parti olarak çıkmasında en geniş pay sahibi olarak kadınlar gösterilmiştir. 1972-1980 arası kapsayan MSP döneminde yaygın bir şekilde kadınların siyasî arenada rol almaları beklenmezken Refah Partisi ile İslâmî kadınlar siyaset sahnesine yalnızca ideolojilerine paralel politikalar sunan bir partiyi iktidara taşımak için değil, aynı zamanda başta başörtüsü olmak üzere kendi problemleriyle ilgili temel talepleri kamusal alanda dillendirmek için katılmışlardır. O dönemde partinin İstanbul Hanımlar Komisyonu başkanı olan Sibel Eraslan o döneme kadar partili kadınların partinin ideolojik tercihleri doğrultusunda partiye hizmet ettiklerini ancak 1990’lardan itibaren bu durumun değişerek kadının toplumdaki yerini tanımlayan ve kadının elinden alınmış haklarının mücadelesini veren bir partili kadın tipinden bahsetmektedir (Eraslan, 2004: 823). Ancak ev ev, sokak sokak, mahalle mahalle dolaşıp partinin söylemini en ücra köşelere kadar samimiyetle taşıyan partili kadınlar karar organlarında erkeklere kıyasla oldukça sınırlı katılım sağlayabilmişlerdir. Her ne kadar adaylık statüsü elde edemeseler de geleneksel rolleri dikkate alındığında kadınların ev dışına çıkarak kamusal alanda yer almaları devrim niteliğinde bir değişim olarak nitelendirilmiştir (Aktaş, 2004: 835). Gerek partililerin ataerkil kültürünün baskısı gerekse rejimin İslâmî kadına yönelik uygulamalarına mücadelecî bir tavırla direnç gösteren partili kadınlar adım adım erkeklerle beraber kamusal alanda boy göstermeye başlamışlardır (Sevindi, 1998). Refah Partisinin kapatılıp yerini Fazilet Partisinin almasıyla kadınların karar alma mekanizmalarına katılımında kayda değer bir artış görülmüştür. Başörtülü adaylarla ilk defa seçime katılan FP’den milletvekili seçilen Merve Kavakçı başörtüsü ile meclise girmek isteyince başörtüsü ve başörtülü kadın yeniden tartışmaların odağı haline gelmiştir.

MGH içinde kadının konumuyla ilgili gelinen noktada en net bakış açısını yansıtan çalışma Saadet Partisi Kadın Komisyonu’nun koordinasyonluğunda düzenlenen Kadın kongresi olmuştur. MGH’nin araştırma kuruluşu ESAM’a bağlı kadın ve aile komisyonunun vizyon ve misyonunu paylaştığı bu kongre kadının siyaset, ekonomi, eğitim, kültür ve aile alanlarında güçlendirilmesini tavsiye etmektedir. Kadının bir ulusun gelişmişliği ve refahının yansıması olduğu dile getirilen çalışmada kadının toplumsal alanda güçlenmesi için alınması gereken tedbirler üzerine durulur. Bu çerçevede çalışan kadınların iş güvenlikleri, çalışma saatleri ve çalışma ortamları ile ilgili kadını ailesinden koparmayacak şekilde hukukî düzenlemelerin yapılması yönünde talepler dile getirilmiştir. Ayrıca kadının eğitim hayatında karşılaştığı ayrımcılığın ortadan kalkması, toplu ulaşımda kadınlara has bölüm ayrılması, baskı ve şiddete karşı kendilerine korunma sağlanması, ev ve ülke düzeyinde karar alma mekanizmalarında kadının da eşit şartlarda katılımının sağlanması, kadınların da politika, ekonomi ve medya gibi kurumlarda temsil edilmesine yönelik tedbirlerin alınması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu hakların İslâm’ın himayeci karakterinden kaynaklandığı, dolayısıyla İslâmî bir gereklilik olduğu düşüncesi öne çıkan bir görüş olmuştur (Kadın ve Aile Komisyonu, 2006:

18). Bu çerçevede Hz. Peygamber'in kadına yönelik tutumunun kadınların ilerlemesine ve toplumsal alanda saygınlık kazanmasına önderlik ettiği eşi Aişe ve kızı Fatıma'ya referansla vurgulanmıştır. Kur'an'da yer almayan, buna karşın hadislerin ihlal edilmesi ile İslâm toplumlarında ortaya çıkan uygulamaların kadının geri plana bırakılmış olduğuna işaret edilen kongrede İslâmîyet'te kadına saygı duyulduğu, kadın düşmanlığının İslâmîyet'te yer olmadığı vurgulanmıştır (Kadın ve Aile Komisyonu, 2006: 8). Özetle, söz konusu komisyon tarafından kadın ve aile konusunda İslâmî referanslarla geleneksel kadın anlayışından farklı bir kadın tahayyülü ortaya konmuştur.

MGH biri Batılılaşmış kadın, diğeri ise eve kapatılmış toplumdaki kopuk kadın imajları arasında ailevi değerlerini önemsemekle beraber toplumsal alanı da bir cihat yeri olarak gören kadını inşa etmeye çalışır. Millî Görüş'ün düşüncesinde Batılılaşmış kadın özgürlüğü, bedeni ve bağımsız olmayı temsil ederken Millî Görüş'ü kadın sadakati, aileyi, kutsiyeti ve geleneği temsil eder. Cumhuriyet düşüncesi kadını erkeğin hizmetinde, zapturapt altına alınmış pasif bir varlık olmaktan kurtarmayı, erkekle eşit hale getirmeyi ve bunun neticesinde de onu Cumhuriyet'in hizmetine alarak özgür kılmayı öngörmüştür. Cumhuriyet Türkiye'sinin kadınları eğitim alanında Cumhuriyet'in gönüllü elçileri olarak yetiştirmesinin ardındaki temel kaygının bu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Buna karşın Millî Görüş anlayışında kadın kamusal alandan çok aileye ait bir varlık olarak algılanmıştır. Muhafazakâr kadınların eğitim alanına katılmasının gecikmesinde en önemli etken kadının aile içi geleneksel eğitimle yetinmesinin yeterli olacağı görüşü olmuştur. Millî Görüş düşüncesine göre evde üstlendiği bu rolle kadın geleceğin Millî Görüş'ünü yetiştirmek suretiyle İslâm'ın onurunu yükseltmesine en büyük katkıyı yapmış olacaktır (Millî Gazete, 21.07.1976).

Sonuç

İslamcı kadının kamusal alanda sesini yükseltmesi büyük oranda İslami hareketlerin çizdiği sınırlar içerisinde mümkün olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinde seküler politikaların ötekileştirdiği İslami hareketler çok partili hayata geçilmesinin ardından CHP politikalarıyla oluşan görece dini serbestlik ortamında yer üstüne çıkmışlardır. Parçalı bir yapı arz eden bu hareketler siyaset ve cemaat gibi farklı oluş biçimlerinde görünürlük kazanmışlardır. Bu farklı yapılanma biçimleri İslamcı kadınların hem özel hem de kamusal alanda var olma biçimlerini de etkilemiştir. Bu çerçevede temelde İslamcı kadınların yol haritası iki hat üzerinde gelişmiştir. Bunlardan birincisi kadını kapalı duvarlar arkasında, aile hayatıyla sınırlayan, geleneksel İslam anlayışının getirdiği çerçeve içerisinde kadına ev içi rolü öngören cemaatçi denilen tutumdur. İkincisi ise toplumsal ve siyasal alanda bağımsız biçimde var olma mücadelesi veren tutumdur.

Bu bağlamda İslamcı kadın dergilerinin bu iki tutum çerçevesinde yayın yaptığı görülmektedir. "Kadın ve Aile" ile "Bizim Aile" dergileri kadınların daha çok aile içi rollerine atıf yapan, onların ev içi sorumluluklarını vurgulayan, kadının doğasının duygusal, şefkat sahibi olduğundan hareketle kamusal alanın çekişmeli ortamında ayakta kalma mücadelesinden uzakta kalması gerektiğini varsayan bir kadın tipi öngörmektedirler. Kısaca kadının geleneksel aile rolüne devam etmesini teşvik ederler. Bununla beraber, kadının sosyal açıdan aktif, aileyle ilgili sosyal meselelerde rol alması beklenir. "Kadın Kimliği" dergisi ise aile değerlerine vurgu yapmakla beraber geleneksel aile rolleri ile kısıtlanmış kadını bu zincirlerden kurtararak kamusal alanın her köşesinde mücadeleye davet eden bir hayat tarzı öngörür.

MGH'nın yayın organlarının kadın konusuna yaklaşımının temelinde benzer çıkış noktaları olduğu açıktır. Bu yayınlarda mevcut ataerkil sistemin etkisi yanında, İslâmî bakış açısının da belirleyici bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Bununla beraber MGH'nın kadınlarla ilgili sorunlarda kadınlara yüklenen geleneksel rollerin tamamen benimsenmesini

değil, bazı noktalarda bu rolleri kabul etmeye yanaşmamaları üzerinde durulması gereken konulardan birisi olmuştur. Özellikle parti kademelerinde aktif rol alan Millî Görüşçü kadınların söylemlerinde bu durumu gözlemek olanaklıdır. Onların bu tutumlarının çevreden gelen daha geleneksel kadınların toplumsal konumlarına ilişkin hareket tarzlarının değişip dönüşmesine katkı yaptığı söylenebilir.

MGH kadının oy oranları üzerindeki etkisinden hareketle kadını yeniden keşfetti. Tarlada, dokuma tezgâhında çalışan, çocuk yetiştiren ve diğer kadın alanı olarak görülen mekânlarda yer işgal eden kadın, MGH üzerinden siyasal alanın arka saflarında da olsa siyasal yüze kavuştu. Cumhuriyet elitlerinin kadına rejime hizmet etme misyonu yüklemesine benzer biçimde Millî Görüşçü kadın da partiye oy getirecek bir unsur olarak ailenin dışına çıkabilmiştir. Oy kaygısı ile başlayan bu değişim bu çevrede yer alan erkeklerin bakış açısında değişim yarattı. Erkekler zorunlu eğitim gibi yasaların zorlaması ya da ekonomik gerekçelerle kadınların toplumdaki konumunun değişmesini kabul ettiler.

İslamcı kesimdeki kadınların siyasette, yayıncılıkta ve toplumsal hayatta giderek daha fazla rol almaları, onların özgürleşmeleri ve kendi kararlarını giderek daha fazla kendilerinin vermeleri ile sonuçlanmış görünmektedir. Söz konusu özgürleşme; kadın erkek ilişkilerinde, siyasal alanda rol almada görüldüğü gibi, bazılarının dini görüntü ve tonları terkederek toplumsal hayata katılmaları gibi başlangıçta öngörülemez boyutlar kazanarak devam etmektedir.

Netice itibariyle İslamcı kadınlar yeni bin yılda yol alırken önceki bin yıla kıyasla siyaset alanında daha yoğun bir şekilde yer almış olsalar da, eğitimin kadınlar arasında erkeklerle eşit oranda yaygınlaşmış olmasına rağmen, erkeklerin siyasî konumlarıyla kıyaslanabilecek bir seviyenin oldukça gerisinde kaldıkları görülmektedir.

Kaynakça

- Arat, Z. (1994). Turkish women and the Republican construction of tradition. In F. M. Göçek, S. Balaghi (Eds.), *Reconstructing Gender in the Middle East, Tradition, Identity and Power*. New York: Columbia University Press.
- Aktaş, C. (2004). Cemaatten Kamusal Alana İslâmcı Kadınlar. T. Bora, M. Gültekingil, (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, İslâmcılık içinde* (Cilt 6). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Asiltürk, O. (10 Haziran 2019). Kişisel Görüşme. Ankara.
- Barbarosoğlu, F. (1996). Kopan Filmler Arasında Başörtülülerin Kısa Tarihi. *İzlenim Dergisi*, 37.
- Berberoğlu, E. (10 Mayıs 199). Türbanın 30 Yıllık Yükselişi. *Hürriyet*.
- Bizim Aile. (1988). Bizim Aile. *Bizim Aile*, 1.
- Çaha, Ö. (2004). Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslâmî Uyanış: Demokrasi, Çoğulculuk ve Sivil Toplum. T. Bora, M. Gültekingil, (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, İslâmcılık içinde* (Cilt 6). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha, Ö. (2010). *Sivil Kadın: Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çakır, R. (2000). *Direnış ve İtaat: İki İktidar Arasında İslamcı Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Demirdirek, A. (1998). In Pursuit of the Ottoman Women's movement. In Z. Arat, (Ed.), *Deconstruction Images of The Turkish Women*. New York: St. Martin's Press.
- Eraslan, S. (2002). Uğultular... Silüetler. A. Bora ve A. Güldal, (Ed.), *90'larda Türkiye'de Feminizm içinde*. İstanbul: İletişim.
- Eraslan, S. (2004). İslâmcı Kadının Siyasette Zaman Algısı Üzerine. T. Bora, M. Gültekingil, (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, İslâmcılık içinde* (Cilt 6). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erbakan, N. (1993). *İslâm ve İlim*. Ankara: Furkan Yayınları.
- Bizim Aile. (1988). Bizim Aile. *Bizim Aile*, 1.
- Feminizm Hareketi. (1995). Feminizm Hareketi Tartışıldı. *Kadın Kimliği*, 2.
- Göle, N. (1994). Toward an Autonomization of Politics and Civil Society in Turkey. In M. Heper, A. Evin, (Eds.). *Politics in the Third Turkish Republic*, Oxford: Westview Press.
- Göle, N. (2004). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2002). Islam in public: New visibilities and New Imaginaries. *Public Culture*, 14, 1.
- Gürdoğan, A. (1985). Kazandığımız Kaybettiğimizi Karşılıyor mu?. *Kadın ve Aile*, 3.
- Kadınların Ezilmişliği. (1987). Kadının ezilmişliği ve siyasal katılımı. *Kadın ve Aile*, 32.
- Kadınlar ve siyasi. (1996). Kadınlar ve Siyasi Hayat. *Kadın ve Aile*, 131.

- Kafadar, C. (2009). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken: Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1991). Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. *Toplum ve Bilim*, 5.
- Kandiyoti, D. (2002). *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey*. London: I.B. Tauris.
- Karam, A. (1998). *Women, Islamisms and the State: contemporary feminisms in Egypt*. London: Macmillan Press.
- Kebapçioğlu, S. (1991). Cihadın Kadını Erkeği Yoktur!. *Yörünge*, 1/40.
- Kentel, F. (2004). 1990'ların İslami Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller. T. Bora, M. Gültekingil, (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, İslâmcılık içinde* (Cilt 6). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kim Kaybederse. (1994). Kim Kaybederse Kaybetsin Seçimleri Kadınlar Kazanacak. *Sena*, 2.
- Kürtaj Koymuşlar. (1985). Kürtaj Koymuşlar Çocuk Öldürmenin Adını. *Kadın ve Aile*, 8.
- Pappe, I. (2011). *Ortadoğu'yu Anlamak*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Ramaz, İ. (1996). Kadınlar Siyasal Katılımın Neresinde?. *Kadın ve Aile*, 131.
- Ravven, Heidi. (1988). Has Hegel Anything to Say to Feminists?. *The Owl of Minerva*, 19, 2.
- Sever, M. (2004). *Türban ve Kariyer*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sevindi, N. (1998). "Refahlı Kadınlar". Z. Göğüş, (Ed.), *Kadınlar Olmadan Asla içinde*. İstanbul: Sabah Yayınları.
- Sözen, E. (2010). AK Parti'nin Kadın Siyaseti ve AK Partili Kadın Kimlikleri. H. Yavuz, (Ed.), *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri içinde*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şişman, N. (2004). *Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış Öyküler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şişman, N. (2005). *Küreselleşmenin Pençesi, İslam'ın Peçesi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Takdim. (1995). Takdim, *Kadın Kimliği*, 2.
- Tekeli, Ş. (1989). 80'lerde Türkiye'de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişimi. *Birikim*, 3.
- Üçok, B. (1984). *İslam'da Kadın*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Wedud, A. (1997). *Kur'an ve Kadın*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Wollstonecraft, M. (1975). *A Vindication of the Rights of Women*. New York: Norton.
- Yazır, A. H. (2008). *Kur'ani Kerimin Yüce Meali*. İstanbul: Seda Yayınları.
- Zengin, B. (1991). Ülkede Kemalist Felsefe Egemendir. *Yörünge*, 2/52.
- Aksay, H. (15 Şubat 1973). Nüfus Planlaması. *Millî Gazete*. 1.
- Barbarosoğlu, F., (9 Şubat 2001). Başörtülülerin Tarihine küçük Bir Katkı. *Yenişafak*.